

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 20 Volume: 5 Issue: 20

Kış 2012 Winter 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SELÇUKLU BÜNYESİNDE VE DAĞILMA DÖNEMİNDE OĞUZLARIN YAZIR BOYU

“THE YAZIR TRIBE OF SALJUKIAN OGHUZ’S AT THE AGE OF SALJUKIAN COLLAPSE”

Ergin AYAN*

Özet

12.Yüzyılın ikinci yarısındaki Oğuzların tarihi, Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılıp sürecine girmesiyle birlikte, bu devleti kurmuş olan muhtelif Oğuz boylarının kendilerine yeni bir dünya ve yeni bir hâkimiyet yaratmaya çalışmalarının tarihidir. 1153 yılında Doğu'dan gelip, Selçuklu sınırları içerisinde Merv bölgesine yerleşen yeni Oğuz kitleleri, Selçuklu ordusunu yenerek, Sultan Sancar'ı esir alırken, Selçuklu Oğuzları da devletin dağıldığını görerek yeni hâkimiyetler kurma yoluna gitmişlerdir. Bu Oğuz boylarından biri olan Yazırlar, bu dönem tarihlerinde, özet ve genel bir tasvirle söylenecek olursa, birbirini ardınca çeşitli mücadeleler içerisinde girerek, Moğol istilâsına kadar uğraşlarını sürdürmüşlerse de yeni bir hâkimiyet kurma konusunda başarılı olamamışlardır. Ortaya çıkan siyasal otorite boşluğunda Selçuklu Oğuz boyları tarafından benimsenen model, mahallî hâkimiyetler kurmaktır. Ancak, kendi yollarında ilerleyen Oğuz boylarını saymazsak, Doğu Selçuklu topraklarının başlıca mirasçısı önce Harezmşahlar sonra da Moğollar olmuştur. Bu nedenle Yıva, Avşar gibi diğer Oğuz boylarıyla birlikte Yazırların teşebbüsleri de işe yaramadı ve 13. Yüzyılda Moğol istilâsı altında eridi gitti.

Anahatar Kelimeler: Selçuklular, Moğollar, Yazırlar, Oğuzlar, Anadolu.

Abstract

The history of Oghuz Turks at 12th century is the history of Saljukian Empire's decline and the Oghuz tribes, whom established the empire, search for a new world for themselves. New Oghuz population which came from East settled to Merv region beat Saljukian army and imprisoned Sultan Sanjar at 1153. So Saljukian Oghuz's saw that their empire is collapsing and went to found new places to settle and dominance. One of these Oghuz tribes, *Yazirs*, continued their struggle till the Mongolian Invasion acts but couldn't established a new dominance. At the absence of authority Saljukian Oghuz's main aim was to establish local dominances over limited provinces. But accept some of them the dominants of East Saljukian provinces after them were Khorezmshahs and Mongolians. For this reason Oghuz tribes such as *Yıva*, *Avshar* and also *Yazirs* couldn't accomplished their aims and assimilated after Monghol invasion.

Keywords: Salcukian, Mongholian, Yazir, Oghuz, Anatolia.

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Sözümde, yazımda ifade ve bilimde bir gevşeklik duyarsan, bunu anlayışına atfetme, çünkü raksım zamanın tahriki miktarmcadır.

Ravendi

1157'de Sultan Sancar'ın ölümünden sonra, Doğu Selçuklu topraklarında yaşayan ve kaynaklarda adları Salgur, Yıva, Avşar, Yazır olarak zikredilen Oğuz boyları, devletin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, özünde varlıklarını idame ettirmeye yönelik bir teşebbüs olan yerel hâkimiyetler kurma teşebbüsüne giriştiler ya da bu modeli seçmek durumunda kaldılar. Dolayısıyla bu Oğuz boylarının, doğudan gelerek Selçuklu İmparatorluğu'nu yıkılma noktasına getiren Merv Oğuzlarıyla bir ilgisi olmayıp, bu teşebbüslerin de şimdiye kadar kurucusu ve tebaası oldukları Selçuklu Devleti'ne karşı bir isyan hususiyeti taşıdığı da söylenemez¹. Fakat, o zamanlar için bölgenin büyük bir bölümünde kaos ortamının yaşandığı bir gerçektir. Şimdi burada Selçuklu yönetim sisteminin, sonunda kendi çöküşünü getiren eksiklik ve kusurlarını, hususen de kuruluşundan itibaren Oğuzlara empoze edilen dayanılmaz ve giderek katlanılmaz olan siyasal davranışını yeniden anlatmaya hacet yoktur². Ayrıca, Sultan Sancar'ın saltanatının en görkemli zamanlarında Belh Şahnesi Kamaç tarafından Oğuzlara çektirilen acılar da tarihen sabittir. Yine de kendimi Selçuklu modelinin, imparatorluğun dağılışından sonra ortaya çıkan diğer devletlere kıyasla bir noktaya kadar daha iyi olduğunu ifade etmek zorunda hissediyorum. Özellikle bölgede ortaya çıkan Nişabur Emirliği, Gurlular, Harezmsahlar ve sonra da Moğollar gibi siyasal hâkimiyetlerin sıradan tebaası açısından bakıldığında, Selçuklu devri, bu insanların herhalde en müreffeh ve güvenli dönemi olmuştur. Selçuklu Devleti'nin çökmesinin nedeni, şüphesiz ekonomik, sosyal ve siyasal sisteminin, giderek işlemez hale gelmesi ve tıkanması değildi ve bizzat imparatorun kendi kavminden olan Oğuzlar karşısında uğramış olduğu anlık bir askeri başarısızlıktı ki, bu oldubitti, bir anda her şeyi silip süpürmüştür. Büyük Selçuklu İmparatorluğu sıradan tebaası olan Oğuzlara karşı takındığı düşmanca tutum yüzünden çökmüştü. Ancak, nereden bakarsanız bakın bu devletin çöküşünün en görkemli sonucu 13. Yüzyıldaki Moğol istilâsına zemin yaratmış olmasıdır.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu dağılmaya başladıktan sonra Türk olan tebaanın sarıldığı model, siyasette Oğuz boy teşkilâtına dayalı geleneksel bir yönetimdir. O andaki şekliyle bu tür bir siyasal yönetim modeli, aslında Selçuklu idaresinin dağılmış olmasına, siyasal kaos ortamına veya durumu kurtarmaya çalışan muhtelif yerel hâkimlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Elbette ki, eğer Oğuz boyları, maksatlarına uygun olarak, siyasal hâkimiyetlerini yerleştirme imkânı bulmuş olsalardı, daha işlerlikli duruma gelebilirlerdi. Fakat, Orta ve Batı İran bölgesinde yaşayan Oğuz boylarının, yeni kurmuş oldukları yerel hâkimiyetlerle, 1157'den beri yaşanan Doğu Selçuklu tarihi açısından baktığımızda, siyasal ve askeri açıdan ilerlemiş ve gündemi belirleyen devletler kurmayı başarabilecekleri oldukça kuşku götürür bir görünüm arz etmektedir. Çünkü Irak Selçukluları ve Harezmsahlar gibi, harabeye dönmemiş ve kaosa sürüklenmemiş ülkelerde bile, Büyük Selçuklu İmparatorluğu kadar muhkem bir siyasal otoritenin kurulabilmesinin hayal kırıcı olduğu görülmüştür. Bu görüşümüze, Yıva, Avşar gibi Oğuz boylarının kendi bölgelerindeki akıbetlerinin de parlak başarılarla dolu olmadığını ilave etmek gerekir³.

Yukarıdaki görüşlerimiz çerçevesinde genel olarak düşünüldüğünde, Orta ve Batı İran sahasında bulunan veya söz konusu dağılma döneminde o bölgelere göç eden Oğuz boyları, geçmişte Selçuklu idaresinde umduğunu bulamayan, dağılma döneminde muhtemelen daha büyük bir hayal kırıklığı içerisinde olan, fakat boy ve bey geleneğini muhafaza eden kitleler

¹ Ayrıntı için bk. Ergin Ayan (2007). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

² Özel bir çalışma için bk. Ergin Ayan (Kasım-Aralık 2006). "Selçukluların Oğuz-Türkmen Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 165, s. 23-33.

³ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılma sürecindeki Oğuz boylarının yerel hâkimiyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Ergin Ayan (Bahar 2011). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Batı İran'daki Yıva Boyu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C. 4, Sayı 17, s. 282-296; Ergin Ayan (Yaz 2011). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Huzistan Avşarları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C. 4, Sayı 18, s. 182-195.

olarak, istikballeri belirsiz bir şekilde, muhtelif ülkelerde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu aslında bu insanların gelecekleri bakımından oldukça tehlikeli bir durumdur. Demek ki, bundan sonra bu Oğuz boyları, yaşam ve emniyetlerini sağlayacak bir çıkış yolu bulmaya çalışacaklardır. Oğuz boylarının böylesi bir ruh haliyle giriştikleri siyasal veya askeri hareketler, en azından birkaç yıl sonra 1157'den önceki Selçuklu barışı dönemine herhangi bir şekilde geri dönülemezceğini gördükleri için, çevrelerindeki diğer siyasal hâkimiyetlerle çatışma yolunda olacaktır. Çünkü, Oğuzlar için alışıldık ve en kolay olan şey, vassal değil egemen olmaktır. Böylece bir tarihçi için asıl önem kesbeden temel bir konuya geliyoruz.

Destani ve Tarihi Kaynaklarda Yazılar

*Tarihe geçit veren yeri bulmadan giren tarihçi,
Tarih içinde, derya içre imiş gibi kaybolur.*

Nasıl arşivler Osmanlı tarihinin ve tarihçilerinin hammaddesiyle Kaşgarlı Mahmûd'un, Reşideddîn'in, Yazıcızâde Ali'nin, Ebûlgazi Bahadır Han'ın eserleri de Türk kavimlerinin, hususene de Oğuzların etnik ya da milli kökenleri hakkında yapılacak araştırmaların hammaddesidir. Reşideddîn'e, Yazıcızâde Ali'ye, Ebûlgazi Bahadır Han'a göre Yazırlar, Oğuzların Bozok kolundan olup, Ay-Han'ın neslinden gelmektedirler⁴. Keza Kaşgarlı Mahmûd da Yazırları (Yazgır) 22 Oğuz boyunun onuncusu olarak zikretmektedir⁵.

Bu bilgiden Yazırların, 24 Oğuz boyunun asli öğelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Eğer destanî mahiyette eserlerde verilen bilgiler, tarihi kaynaklarda verilen bilgilerle örtüşüyorsa, bunlar efsanevî mahiyetten çıkıp, doğrudan tarihi gerçeklikleri teyit edilmiş bilgiler kısmına dahil olmaktadır. Aslında destanî mahiyetteki bilgilerin tabiatında genellikle tarihi geçmişe tümüyle uygun bilgiler yoktur, çünkü bu efsanelerin konu olarak aktardıkları fenomenler, geçmişe dayalı edebi bilgiler içerip, tarihsel açıdan kısmen kullanım alanına girmektedir. Bu keyfiyet, efsanevi bilgiler güncel tarihi versiyonlarla kıyaslandığında, kültürel kökler için geçerli olduğu kadar, çağdaş tarihçilik için de geçerlilik taşımaktadır. Şüphesiz bu destanlar, geçmişe meşrulaştırarak, şimdiki zamana övünülecek dayanaklar bulma açısından tarihi arka plan sunmaktadır. Faruk Sümer'in "Oğuzlara Dair Destani Mahiyette Eserler I. Reşideddîn'in sözlü anlatımdan yazılı anlatıma geçmiş olan iki bin küsur yıllık rivayetler incelenmiştir.

Oysa destanlarda bir şahıs ismi olarak karşımıza çıkan Oğuz'un adını taşıyan bir etnik topluluk var ki, o da Türk budununun önemli bir parçası olan Oğuzlar ya da Türkmenlerdir. Türk tarihinin baş eserleri durumundaki Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında Türk bodundan sayılan Oğuzların, etnik yapısı meselesinde bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Genellikle kabul edilen görüş; Oğuz'un 'okların birliği', yani kabileler manasına geldiği yolundadır⁶.

Oğuz adını taşıyan bir devletin varlığı ise 10. Yüzyıla tekabül etmektedir. 12. Yüzyılda ise şimdiki Kuzeybatı Türkmenistan'ın siyasal egemenliği Oğuzların Yazır boyundan gelen hanların eline geçmiştir. Bu dönemde Yazırlar ile Oğuz yabguları arasındaki rabıtayı gösteren hiçbir kuvvetli kanıt olmamakla beraber, rivayetler vardır. Râvilere göre, Oğuz hükümdarları Bozokların Yazır, Avşar ve Bedgili boylarından da çıkmıştır⁷. Bu rivayetlerden birinde Yazırların adı geçtiği için burada kaydetmeyi uygun bulduk. Zaten bunlar sınırlı sayıda rivayetlerdir. Bunlardan biri olan *Oğuznâme* üzerinde durmak istiyoruz. Eserde Oğuz yabgularına dair rivayetler, Gün Han'ın oğlu Oğuz Han'ın torunu olan Dib Yavku ile başlıyor. Dib Yavku, bir gün divanda beylerine, dedesi Oğuz Han'ın ülkeleri nasıl aldığını ve nereleri zapt ettiğini sordu. Topluluk arasından Salur boyundan Ulaş ve Ulad adlı baba-oğul iki kişi diz yere vurarak dediler ki: "Gün doğusundan, gün batıma dek olan yerleri atalarınız fethetmişti. Bizde seninle berabe-

⁴ A. Zeki Velidi Togan (1982). *Oğuz Destanı Reşideddîn Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlilî*, Enderun Kitabevi, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 50; Ayrıca bk. Yazıcızâde Ali (2009). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, s. 5; Ebûlgazi Bahadır Han (tarihsiz). *Şecere-i Terakime*, Haz. Muharrem Ergin, İstanbul: Kervan Kitapçılık, s. 46.

⁵ Kaşgarlı Mahmûd (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk*, Çev. Besim Atalay, Ankara: TDK, s. 56.

⁶ Saadettin Gömeç (2004). "Oğuz Kagan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Deneme", DTCFAD, C. 22, S. 35, s. 116. (113-121)

⁷ Faruk Sümer (1959). "Oğuzlara Dair Destani Mahiyette Eserler I. Reşideddîn'in Oğuznâmesi", AÜDTCFD, C. XVII, S. 1-2, s. 363. (s. 359-455)

riz ve o ülkelerden vergi almak için göç veririz, baş eğmeyenler olursa savaş ile öyle bir hale getirelim ki atalarının nam ve şanı baki kalır ve hiç kimsede vergi vermekte ağır davranmaz". Dib Yabgu bu sözlerden pek memnun kaldı. Bu baba ve oğlun sözlerine kulak vermez ise ülke ve hükümdarlığını koruyamayacağını düşünerek onlara tam bir güvenle bağlandı. Salur beyi ve oğluna katında yüksek bir değer verdi. Dib Yavku, onlar gibi kendisi ile ittifak edecek beglerin olup olmadığını sordu. Onlar, Yazır beyi Alan ile oğlu Bulan bizimle müttefiktirler. Döğerlerden Dib Cenksü ve oğlu Dürkeş, Taş Beg ve oğlu Yalgu Beg ve Bayındır'dan Tülü Hoca da bizimle müttefiktirler. Dib Yavku Han onlardan bu sözleri duyunca çok memnun oldu ve gönlü bundan dolayı kuvvetlendi⁸.

Günümüz tarih anlayışı açısından düşünüldüğünde, bu rivayette ve bir sonraki paragrafta aktaracağımız haberlerde, olay örgülerinin tamamen kurgudan ziyade, kısmen tarihi gerçeklere dayandırılması gibi bir durumun ortaya çıkması, tarihsel olgu ile kurgu arasındaki hudutları silik hale getirmektedir.

*Oğuznâme'*de, Yazırlara ait son haberler, Yazırların tarihleri ile ilgili ilk haberleri oluşturmaktadır: "Oğuzların dağılışı ve Şâhmelik'in bozgunluğu esnasında Yazır'dan bir bey olan Ali Han'ın oğulları Kayaşkul ve Velihan, Yazır yöresine gittiler ve Hisar Tağ (Dağ) da yurt tuttular. Onların oğulları ve soyu el'an oradadır."⁹.

Selçuklu Bünyesinde Yazırlar

Tarihin uzun maratonu, bazan sözleri ve adları, elden alıp unutturuyor.

Bir önceki paragraftaki bilgilerin basit efsanevî ve edebî kurgular olduğu düşünülse de şimdi aktardığımız haberler onlardan açık bir farklılık ve tarihi gerçeklik içermektedir. Şöyle ki, büyük Türk muhaceretinin baskısı ve hususen de Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in Cend Hanı Şâhmelik'i mağlup ve tutsak ederek, Harezmi'ye ele geçirmesi sonucunda Barani boyundan gelen Yengikend ve Cend hanlıkları çökerken, Oğuz Yabgu Devleti de dağılmıştı¹⁰. Gerçekten de *Oğuznâme'*deki haberlere uygun olarak Sir-Derya Oğuz Devleti, tarihen 1056'ların başında Kıpçak boylarının hücumları sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir¹¹.

Yukarıdaki bilgilerin devamına göre Yazır yöresine giden Yazırlar, yer ve yurt olarak Hisâr-ı Tâk'ı seçtiler ve orada oturdular¹². Yazırların Horasan'da, kendi adları ile anılan yurtları ve şehirlerinin Nesâ şehrinin batısında olduğu anlaşılıyor. Cüveynî tarafından Yazır, daima Nesâ ile beraber zikrediliyor¹³. Yazır, 14. yüzyılın ortalarında orta derecede bir şehir idi¹⁴. Hisar Tağ'a. gelince bunun da adı, *Târîh-i Cihânguşây'*da Hisar Tak-ı Yazır, yahut sadece Hisar Tak olarak geçmektedir¹⁵. Yazırların bu yurtlarında yerleşmeleri, Şâhmelik'i yenen Selçuklu Oğuzlarının Horasan'ın bir kısmını istilâları altına almaları ile ilgili olmalıdır.

Görüldüğü gibi, tarihsel olgu ile menkıbevi kurgu birbirinden farklı oldukları cihetle, tarihçilerin gözünde bu ikisini birbirinden ayırma yeteneği, kesinlikle temel bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu noktada tarihçiler tarihsel olayları şüphesiz kendileri yaratamazlar. *Oğuznâme'*de adı geçen Şâhmelik'in Selçuklu kaynaklarındaki tarihi şahsiyet olup olmadığı sorusu, güvenilir kayıtlar bulunduğu nispette net biçimde yanıtlanabilmektedir. 1056'larda dağılan Oğuz Yabgu Devleti içerisinde yaşayan diğer Oğuz boyları gibi Yazırların da Selçuklu birliğine dahil oldukları ve Nesâ civarında yerleştikleri görüşünü reddetmemek gerekiyor.

Görünüşe bakılırsa Gaznelilerin baskısı nedeniyle 1027 yılı civarında Horasan'dan göç

⁸Z. V. Togan (1982). *A. g. e.*, s. 54.

⁹Z. V. Togan (1982). *A. g. e.*, s. 78.

¹⁰ İbnü'l-Esir (1987). *El-Kâmil fi't-Tarih*, IX, Türkçe terc. A. Özyayın, İstanbul: Bahar Yayınları, s. 386 vd.; Beyhakî (1324). *Târîh-i Beyhakî*, Neşr. Ganî ve Feyyâz, Tahran: Çâphâne-i Balık-i Milli-i İran, s. 691.

¹¹ S. G. Agacanov (2004). *Oğuzlar*, Çev. E. N. Necef-A. Annaberdiyev, İstanbul: Selenge Yayınları, s. 318.

¹²Z. V. Togan (1982). *A. g. e.*, s. 78, 114.

¹³ Ata Melik Cüveynî (1912). *Târîh-i Cihânguşây*, I, Neşr. Mirza Muhammed İbn Abdülvahhâb-i Kazvîni, Leyden: Gibb Memorial Series, s. 118, 132.

¹⁴ Kazvîni (1915). *Nuzhet ul-kulûb*, Neşr. G. L. Strang, Leyden: Gibb Memorial Series, s. 159.

¹⁵ Ata Melik Cüveynî (1912). *A. g. e.*, I, s. 120, 122..

eden Kızıl ve Yağmurlular Balhan dağlarına sığınmışlar¹⁶, Oğuz Yabgu Devleti'nin dağılmasından sonra da buralara yeni Oğuz grupları gelmişlerdir. Oğuz göçleri sırasında, Balhan dağlarındaki grubun ilk aşaması böylece tamamlanmış oluyordu. Bu birliğin bünyesine katılan boylara Yazır denildi¹⁷. Mirhond tarafından yer adı olarak Kal'a-i Tâk-ı Yazır'ın zikredilmesi de önemli bir husustur¹⁸.

11. yüzyılda nispeten Yazırların kaderini belirleyen bir olay dikkatimizi çekmektedir. Sultan Alparslan 548 (Aralık 1065-Ocak 1066) yılının muharrem ayında Aral gölü bölgesi ve Hazar denizinin doğu kıyılarını dolaşarak, gayrimüslim Türkmen ve Kıpçaklar ile uğraşıyordu ve büyük bir ordu ile Harezm'e geldi. Kıpçak Emiri Kafşud ile Cazıglar üzerine sefere çıkacaktı. Oğlu Melikşâh'ı, Hâce Nizâmülmülk, Huzistân emiri ve birkaç ümerâ ile birlikte birkaç gün orada bıraktı. Kendisi bütün ordusuyla birlikte düşmanların üzerine gitti ve otuz bin kişilik Cazıg ordusunu mağlup etti. Alparslan Kıpçak Emiri Kafşud'a da bir elçi gönderdi. Kafşud gelip itaatini bildirdi. Sultan Alparslan da onun suçlarını affetti¹⁹.

Burada öncelikle doğru şekliyle Yazıg yahut Yazı şeklinde okunması lazım gelen Cazi yahut Cazıg kelimesi üzerinde durmak gerekiyor. Ünsüz "y" harfinin "c" harfine dönüşmesi, bilindiği gibi Türk lehçelerine özgü bir durumdur. Buradan Cazi isminin boy adı olan Yazır'a tekabül ettiği sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla 11 yüzyılın ilk yarısından itibaren Balhan civarındaki Yazırlardan bir kısmının ve ikinci yarısının başlarından itibaren de Mangışlak tarafındakilerin de Selçuklu tabiiyetine girdiklerine hükmetmemiz için dayanak noktamız bulunmaktadırdır²⁰.

Ebülğazi Bahadır Han tarafından, Hisâr-ı Tâk'tan sonra Yazır boyunun Horasan'a gidip, Durun etrafında birçok yıllar oturdukları ve bu sebepten Durun'a Yazır İli dendiği, kendi zamanında onlara Karataşlı adının verildiği belirtilmektedir²¹. Z. V. Togan bu konuda ayrıca şunları söylemektedir: "Hisâr-ı Tâk'ta yerleşen Türkmenlerden Necib b. Bekrân da bahsetmiştir ve kendi zamanında Yazırlar, Balhan Dağı civarında ve eteklerinde yaşayan bir Türk boyudur. Biri Mangışlak²², diğeri Horasan'dan gelen iki boy da onlara katılmış; böylece sayıları artmış ve güçlenmişlerdir. Yazırlar, kendi yurtlarını terk ederek Şehristan ve Feraveye gittiler. Daha sonra Tak denilen bir kaleye yerleştiler. Şimdi ise üç boya ayrıldılar: Asıl Yazırlar, Mangışlakiler ve Barslar."²³

Çoğu tarihçi, Oğuz Yabgu Devleti ile Selçuklu tarihi arasında Yazır tarihini yorumlamanın veya Yazırları, Selçuklu tarihinin daha geniş bağlamına yerleştirmenin, kesin bir yolu olma-

¹⁶ Gerdîzi (1347). *Zeynü'l-Ahbâr*, Tashih Abdülhayy Habibi, Tahran: Ofset-i Muhammed Ali Alemî, s. 192.

¹⁷ S. G. Agacanov (2004). *A. g. e.*, s. 361.

¹⁸ Mirhond (1357). *Ravzatü's-safâ*, II, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran: Çaphâne-i Maharet, s. 998 vd.

¹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî (1968). *Mir'âtu'z-Zamân fi Târihi'l-Âyan*, Neşr. Ali Sevim, Ankara: TTK, s. 131; Mirhond (1357). *A. g. e.*, s. 670 vd.; Fahrettin Kırzioğlu (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: TTK, s. 70 vd.; El-Hüseynî (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Terc. Necati Lügal, Ankara: TTK, s. 28; Ahmed b. Mahmûd (1977). *Selçûk-Nâme*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Tercüman Yayınları, I, s. 69.

²⁰ S. G. Agacanov (2004), *A. g. e.*, s. 360.

²¹ Ebülğazi Bahadır Han (tarihsiz). *A. g. e.*, s. 79; Bu boyun mensupları günümüzde Daş-hovuz Vilâyeti'nin Yılanlı ve Akdepe ilçelerinde pek çok obayı meydana getirmektedirler. Kadîm Yazır Türkmenlerinin ilk önceleri Balkan-Mangışlak'a, daha sonraları da Köpetdağ eteklerindeki Gökdepe Baherden dolaylarına gelip yurt tutmalarından sonra bunların bir bölümüne "Garadaşlı" adı verilmişti. Bugün orta büyüklükteki Türkmen boylarından biri olan Garadaşlılar hakkında Ebülğazi Bahadır Han şunları yazmaktadır: "Yazır ili Horasan'a vararak Durun etrafında uzun yıllar yaşadı. Bu sebeple Durun'a Yazır yurdu diyorlar. Yazır İli'nin bir kısmı Durun'a yakın dağın içinde dehkanlık yaparak geçindiler. O devirde bunlara Karataşlı diyorlardı". Tekeler'in Ahal'ı ele geçirmelerinden sonra, Köpetdağ vadilerinde ve eteklerinde yaşayan Karataşlılar'ın büyük bir bölümü Daşhovuz dolaylarına göçmüş ve geride kalanlar ise başka boyların içine katılmışlardır. Bk. Soltanğa Ataniyazov (Yaz 1999). "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *Bilig*, Sayı 10, s. 7.

²² Hazar denizinin doğu kıyısında dağlık araziden teşekkül eden bir yarımada. 10 Yüzyılda Oğuz Yabgu devletiyle araları açılmış olan bazı Türk boyları sürüleri ile buralara gelip, yarımada'nın kaynak ve otlaklarından istifade etmeye başlamışlardır. O zamandan itibaren Volga havzası ile Harezmî birbirine bağlayan önemli bir ticaret yolu Mangışlak üzerinden geçiyordu. Ticaret malları Tüp-Karagan burnu civarındaki körfezde gemilerden boşaltılıyor ve kervanlar ile Harezm'e götürülüyordu. W. Barthold (1993). "Mangışlak", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, VII, s. 283.

²³ Z. V. Togan (1982). *A. g. e.*, n. 986; Karş. S. G. Agacanov(2004). *A. g. e.*, s. 358.

diğını bilir ve ciddi tarihi kaynaklara bakarak, Selçukluların Horasan kıtasını fetihleri sırasında Yazır toplumunda büyük değişiklikler olduğunu reddetmez. Son devir Oğuz yabgularının mensup olduğu Yazırlar, Hazar Denizi sahillerinde Mangışlak'a, Balhan bölgelerine ve Horasan'a göçüp yurt kurarlarken, bu bölge tarihî coğrafyada Yazır vilâyeti adını almış, Timur devrinde dahi bu adla anılmıştır²⁴.

Agacanoğlu'na göre Yazırların Horasan yerleşim alanlarının iç kısımlara uzanması, Oğuz bozkır boyları arasındaki muahhar feodalleşme sürecinin başlangıcı niteliğindedir. Büyük hayvan sürülerine sahip zengin göçebelerin tek derdi meralarını genişletmek değildi. Onlar aynı zamanda artan üretimlerini satabilecekleri pazarlar bulmak zorundaydılar. Fakirleşen göçebe grupları ise çiftçilikle uğraşabilecekleri uygun araziler arıyorlardı. Nitekim Tak'ı ele geçiren Yazırların hemen yerleşik düzene geçerek, ziraatla uğraşmaları da bunu göstermektedir. Yazırlar ziraat yaşamını benimsemekle diğer Oğuz boyları ve mahalli yerli şehir sakinleriyle kaynaşmaya başlamışlar ve böylece yoğun bir sosyal değişim geçiren Selçuklu Türkmenlerinin bünyesinde yerlerini almışlardır²⁵.

Aslında köklü tarihi kayıtlara dayanmayan ve Yazırların sosyal tarihini açıklamaya yönelik olarak yapılan Agacanoğlu'nun bu ve bundan başka tahlil girişimlerini mesnetsiz açıklamalar olarak değerlendirmemeli bir çıkarsama olarak düşünmelidir. Zira, Rus tarihçilerinin, Yazırların Horasan'daki sosyal yaşamlarını, kendi materyalist felsefeleriyle ve arkeoloji ile tarihi desteklemek suretiyle belirlemeleri hiç de bilimsel sınırların dışına taşmamaktadır. Tarih ile arkeoloji, bugün kendilerini belli bir etnik kökenle, tarihle, geçmişteki ya da şimdiki kültürleriyle tanımlayan grupların, yakalamaya çalıştıkları kimlik siyasetinin esas iki ana unsurunu oluşturmaktadır.

Son dönemlerde yapılan arkeolojik araştırmalar, yazılı kaynaklardaki Yazırların Balhan civarındaki kabile birlikleri ilgili bilgileri tamamlamaktadır. Bölgede yapılan kazılarda Balhan'ın kuzey eteklerinde Yazırlara ait Duynes Kala adlı bir kale ortaya çıkarıldı. Yazır boylarının savunma hatlarından birini teşkil eden Duynes Kala, Moğol istilâsına kadar ayakta kalmıştır²⁶.

Moğol saldırılarından kısa bir zaman önce Yazırlar çok güçlü bir boy kabul edilmiş ve Ahal bölgesinde devlet kurma derecesine kadar ulaşmışlardı. O devirde Yazırların yönetim merkezine "Yazır" veya "Takyazır" denilmekte idi. Horasan'ın bu büyük şehri, bugün Türkmenistan'da Aşkabad ile Kızılrvat arasında, şimdiki Beharden istasyonu yakınında bulunmaktadır. Adını Oğuz kabilelerinden birinden almıştır²⁷.

Bu ortaçağ şehrinin kalıntıları, günümüzde, Şehrislâm adı ile Baherden ilçesinde yer almaktadır. Türkmenistan'da yer-yurt adları ile boy, uruğ ve fîre gibi adlar arasında Yazır boyu ile alâkalı başka bir ada tesadüf edilmemektedir. Bunun en önemli sebebi Yazırların büyük kısmının komşu ülkelere göç etmiş olmasıdır²⁸. Ortaçağ kaynaklarında Yazırların siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında da hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu boşluk ancak Şehrislâm harabelerinde bulunan arkeolojik materyallerle doldurulabilir. Yazır hanlarının eski siyasi merkezinin harabeleri, Baherden kasabasının 22 kilometre kuzeyindedir. Yazırların Tak şehrinin meydanı yaklaşık 30 hektar genişliğindedir. Bu da şehrin o zamanın ölçülerine göre oldukça büyük bir yerleşim birimi olduğunu gösterir. Şehrislâm iki kalesi bulunan rabat ve şehristandan müteşekkildi. Şehristan surları, 60 muhkem kule tarafından korunuyordu. Şehrislâm'ın en parlak devri 12. Yüzyıl sonları ile 13. Yüzyıl başlarıdır. Şehrin çevresi kalın pişmiş tuğla surlarla çevriliydi. Yazır başkenti, ticaret ve zanaatın en büyük merkezi halini almıştı. Şehirde çanak çömlek ve diğer ev eşyası yapan ustaların mahalleleri bulunmaktaydı. Şehrislâm Horasan, Hindistan, İran ve Çin ile kervan ticareti yapmaktaydı. Şehrislâm evlerinin bazılarının duvarları,

²⁴ Mirhond, *a. g. e.*, II, s. 1002.

²⁵ S. G. Agacanoğlu (2004). *A. g. e.*, s. 362.

²⁶ S. G. Agacanoğlu (2004). *A. g. e.*, s. 361.

²⁷ Reşideddin Fazlullâh (1373 hş.). *Câm'ü't-tevârih*, III, Neşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, Tahran: Çâphâne-i Ketîbe, haşiyeler, s. 2264; Karş. V. V. Barthold (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Ankara: TTK, s. 455 n. 286; Kızılrvat, Aşkabad'ın 217 km kuzeybatısında, Kazandık ile Beharden istasyonları arasında bulunmaktadır.

²⁸ Soltanğa Ataniyazov (Yaz 1999). *A. g. m., Bilig*, Sayı 10, s. 7.

çadır görünümünü veren ahşap parmaklıklarla süslenmişti. Bu evler elbette yerleşik hayatı benimsemiş Yazırlara aitti²⁹.

Buraya kadar anlattığımız tarihe hangi açıdan bakarsak bakalım, Selçukluların Cend Hanı Şâhmelik'i yenilgiye uğratmaları ve Kıpçakların da Oğuz Yabgu Devleti'ne son vermeleri, Yazırların tarihlerinin şekillenmesinde derin izler bırakmıştır. Fakat bu olaylar yüzünden Yazırların, Selçuklu Devleti'ne karşı kin besledikleri veya isyan etmek için zemin kolladıkları anlamına gelmez ve tarihen de böyle bir kayıt yoktur. Demek ki aşağıda anlatacağımız olaylara kadar Yazırlar, yukarıda zikredilen kendilerine ait olan topraklarda Selçuklu barışı içerisinde raiyyet-i has olarak yaşamışlardır. Yazırların yerleşip hakim oldukları yerler bile filolojik açıdan 24 Oğuz kabilesinden biri olan boy adını taşımaktaydı.

İmparatorluğun Dağılma Sürecinde Yazırlar

*Tarih gidip gelmelerle dolu bir tarihtir.
Alemin nizâmı böyledir.
Elini birinden çeker, diğerine uzatır.*

Ancak biz, Horasan'daki Yazırlar hakkındaki kayıtlara ancak 555 (1160) yılında rastlıyoruz. Sultan Sancar'ın 1157'deki ölümünden sonra Yazırlar, kendilerini beklenmedik bir şekilde siyasi aktör rolünü oynarken buldular. 1160 yılında Horasan'da sadece Sultan Sencer'i esir almış olan ve doğudan gelmiş olan Belh Oğuzları³⁰ değil, Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda asıl rolü oynamış olan Oğuz boyları vardı³¹. Yani burada şu ayrımı yapmak lazımdır; Selçuklu Devleti'ni kurmuş olan Oğuzlar ile yıkılmış olan Oğuz grupları farklıdır. Kurucu Oğuz boylarından biri olan ve Nesâ bölgesinde bulunan Yazırlar o kadar çok karışmışlardır ki artık saf bir Oğuz boyu olmaktan çıkmışlar, ayrıca bir hayli kalabalıklaşmışlardır. Bu nedenlerle Yazırlar, coğrafya kaynaklarında adeta Oğuzlardan ayrı bir halk gibi ele alınmışlardır. Önemli bir Oğuz gurubu da Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan Dihistan bölgesindeki Oğuz gurubudur. Bu gurubun başında Aytak Han³² vardı. Aytak Han 10 bin atlı savaşçıya sahiptir. Bundan başka da birçok Oğuz gurubu Horasan'da doluşmaktaydı.

Sultan Sancar'ın ölümünden sonra Karahanlı Sultan Mahmûd'u başlarına geçiren isyancı Belh Oğuzlarından, Sultan Mahmûd sıkılmıştı. Oğuzlardan kaçarak Sultan Sancar'ın emirlerinden biri olan Nişabur hâkimi Müeyyed Ayaba'ya sığındı. Ayaba da onun ve oğlunun gözüne mil çekip, sonra da muhtemelen 1161 yılından sonra öldürdü. Böylece Karahanlıların Batı kolu son buldu. Sultan Sencer ölmüştü, Sultan Mahmûd ölmüştü. Her kent kendi başına bir Oğuz beyi tarafından yönetiliyordu. Karahanlı meselesi yoluna koyulduktan sonra Ayaba'nın Horasan'daki idaresi gittikçe sertleşmiş, böylece Horasan'ın bir kısmı Ayaba'nın eline geçerken bir kısmı da Harezmsahların tabiiyetine girmiştir³³.

Sultan Sancar'ın memlûku olan Emir Müeyyed Ayaba, Sancar'ın esareti sırasında önemli mevkilere geçmiş ve Horasan askerlerinin kumandanı olmuştu. Müeyyed Ayaba'nın Horasan'daki karışıklıklar sırasında şanı ve şöhreti artmış, kaynakta isimleri belirtilmeyen Emirlerin büyük bir kısmı da ona itaatlerini arz etmişlerdi. O, Nişabur, Tûs, Nesâ, Ebîverd, Şehristân ve Dâmegân'ı ele geçirip, Oğuzları bütün bu yerlerden uzaklaştırdı, büyük bir kısmını da öldürdü. Diğer taraftan halka iyi ve adaletli davranarak, onları kendi tarafına çekmiş, haraç almaya lâyük olanlara bol haraç vermiş, böylelikle ülkesi ve adamları çoğalmıştı³⁴.

Sultan Sencer'in ölümünden itibaren Horasan'da barış bir türlü sağlanamamıştı. Hâkimiyet mücadelesi Selçuklular, Belh Oğuzları, Harezmsahlar, diğer Oğuz boyları, mahalli yer-

²⁹ S. G. Agacanov (2004). *A. g. e.*, s. 365 vd.

³⁰ Belh oğuzları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergin Ayan (2007). *A. g. e.*, s. 21-26.

³¹ Bu konuda şu makalelerimize bkz. Ergin Ayan (Bahar 2011). *A. g. m.*, s. 282-292; Ergin Ayan (Yaz 2011). *A. g. m.*, s. 183-195.

³² İbn İsfendi-yâr (*Târîh-i Taberistân*, II, Neşr. A. İkbâl, Tahran 1320 hş., s. 94), Sultan Sancar'ın ölümünden sonra büyük Türk Emirlerinden Aytak'ın İsfahbed Şâh Gâzi Rüstem'in hizmetine girdiğini belirtmektedir.

³³ Ergin Ayan (2007). *A. g. e.*, s. 80.

³⁴ İbnü'l-Esîr (1987). *A. g. e.*, XI, s. 183 vd.

li hanedanlar ve Ayaba arasında sürüp, gitmekteydi. Bu durum, aşağıda anlatacağımız gibi Harezmşah İl-Arslan'a bölgede hâkimiyet kurması için altın fırsatlar sağlamakla beraber o, bunları gereği gibi kullanamadı. Sadece Oğuz reislerinden biri olan Dihistan hâkimi İhtiyareddîn Aytak onu metbuu olarak tanıdı. Barthold, Dihistan hükümdarı Aytak'tan Harezmşah İl-Arslan'ı hamî olarak tanıyan tek Oğuz reisi olarak bahsetmektedir Dihistan, Oğuzların bulunduğu bir uç bölgesidir ve Aytak'ın askeri gücünün büyük bir bölümü Oğuzlara dayanıyordu³⁵.

Yazır hanedanının kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir, bilinen tek gerçek 1160'larda Yazırların başında Yağmur Han adlı birinin bulunduğudur. Muhtemelen 1153 Oğuz isyanından sonra güçlenen Yazır beyleri, Horasan'ın büyük bir kısmını ele geçiren Harezmşahlara karşı direnmiş olmalıdırlar ki, İl-Arslan'ın aşağıda anlatacağımız Yazır seferi vaki olmuştur.

İbnü'l-Esir'deki bir kayda göre, Harezmşah İl-Arslan'ın askerlerinden bir grup Rebi-yülevvel 555 (Mart-Nisan 1160) tarihinde sefere çıkıp Ecehe'yi kuşattılar. Harezm askerleri, Yağmur Han b. Ödek'in başlarında bulunduğu el-Baraziyye³⁶ Türkmenlerine hücum edip, onlara ağır bir darbe indirdiler ve pek çok kişiyi öldürdüler³⁷. Harezm ordusunun Yazırlara karşı tam bir katliam uyguladığı, yağmaladığı ve pek çok insanın ölümüne yol açtığı bilinmektedir³⁸.

Görülüyor ki, İl-Arslan'ın Yazırlar üzerine sefer tertip etmesindeki başlıca etken, Sultan Sancar'ın ölümüyle boş kalan Horasan hâkimiyetini Harezmşahlar adına temin etmek ve sınırlarını genişletmek amacıyla, bağımsız olmaya çalışan mahalli Oğuz boylarının direniş güçlerini kırabilmek için fütuhata girişmesidir. Harezmşah İl-Arslan, bu seferiyle Oğuz teşkilatlarını tabiiyet altına almak isterken herhalde direnişle karşılaştığı için, yağma ve katliama girişmiştir. Fakat, aşağıdaki olaylardan İl-Arslan'ın gücünü Yazırlara tam olarak kabul ettiremediğini anlıyoruz. Bunun sonucu olarak, mesele hâkimiyet mücadelesi açısından ele alındığı takdirde, muhtemel mahalli rakiplerine karşı sefer tertibinde başarılı olan Harezmşah hükümdarının, mücadelenin bu safhasında galip geldiği söylenebilir. Böylelikle, Harezmşah'ın Yazırlar üzerine sefer düzenlemesinin etkenlerini açıklamış oluyoruz. Yağmur Han mağlup olunca, Sultan Mahmûd b. Muhammed ile onun maiyetindeki Oğuz Türklerinin yanına gitti ve Oğuzlara yaklaşmak için vesile aradı. Yağmur Han, Harezmşah'ın kendi üzerine asker sevk etmesinin, Sencer'in emirlerinden Dihistan hâkimi İhtiyareddîn Aytak'ın tahrikinden ileri geldiğini zannediyordu; bu sebeple Oğuzlardan kendisine yardımcı olmalarını istedi³⁹.

Yağmur Han bütün bu girişimlerinden sonra, Oğuzlardan yardım almak suretiyle Harezmşah'ı mağlup edebileceğini ve belki de bir Yazır hâkimiyeti kurabileceğini umuyordu. İbnü'l-Esir'in ifadesine göre, Harezmşah'a karşı isyancı Oğuzlarla ittifak yapılması fikri Yağmur Han'dan çıkmıştır. O'nun bu safhada müttefik olarak Oğuzları seçmesi, Horasan bölgesinde askeri ve siyasi açıdan önemli roller oynamaya aday başlıca güç olarak Belh Oğuzlarını gördüğünü gösteriyor. Yağmur Han tarafından, Harezmşah'ı tahrik eden İhtiyareddîn Aytak'ın hedef olarak gösterilmesi de ilginçtir. Yağmur Han'ın teklif ettiği ittifak planına göre, Harezmşah ve Aytak'ın Horasan üzerindeki hâkimiyet girişimleri kırılacaktır. Buna göre bir yargıya varmak gerekirse diyebiliriz ki, bu ittifak girişiminin nihai hedefi savunma mahiyeti taşımakta olup, Harezmşah'ın genelde Horasan, özelde ise Yazır İli üzerindeki egemenliğine son vermektir. Sultan Sancar'ı esir etmiş bulunan Oğuzların, kendi soydaşları olan Yazırlarla anlaşmalarına bakılırsa, Aytak'ın Oğuzlar için de bir hedef olarak seçildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda adından söz ettiğimiz Ayaba'yı kısıkanan çok sayıda emirler arasında Sancar'ın emirlerinden İhtiyareddîn Aytak da vardı. Ay-Aba'nın yanında silik bir şahsiyet olduğu

³⁵ Barthold, *a. g. e.*, s. 357.

³⁶Faruk Sümer'in tespitine göre bunlar Yazır Türkmenleridir. Bk. Faruk Sümer (Mart 1953). "Bozoklu Oğuz Boylarına Dair", *AÜDTCFD*, C. XI, S. 1, s. 69.

³⁷İbnü'l-Esir (1987). *A. g. e.*, XI, s. 214.

³⁸S. G. Agacanov (2004). *A. g. e.*, s. 363.

³⁹İbnü'l-Esir (1987). *A. g. e.*, XI, s. 214.

görülen Emir Aytak, şahsi ihtirasları yüzünden Müeyyed Ayaba'dan ayrıldı. Bazen Harezmsah İl-Arslan'ın, bazen Şâh-ı Mâzenderân Gâzî Rüstem (1139-1164)⁴⁰'in yanına gidiyor, bazen de içinden muhalefet etmekle beraber Müeyyed Ayaba'ya itaat etmiş gibi görünüyordu. Emir Aytak, 552 (1157-1158) tarihinde 10.000 süvarisiyle Mâzenderân'dan ayrıldı. Baskın ve yağma yapmak isteyen ve Müeyyed'den ayrılan herkes ona katıldı. Aytak, Horasan ele geçirmek üzere Nesâ ve Ebîverd yöresinde ikamet etti. Fakat Müeyyed'e muhalefet ettiğini belli etmiyor, bilâkis onu desteklediğini bildiriyor, ancak kalbinde aksini gizliyordu. Müeyyed Ayaba, hemen ona karşı cephe almayıp, anlaşabilmeyi havi mektuplar gönderdi. Fakat içinden ona karşı kin duymaktaydı. Müeyyed, karşılıklı yazışmalardan sonra, mektuplaşmayı bırakıp onunla çarpışmaya geçti. Bir süvari grubuyla üzerine yürüyüp, ona baskın düzenledi. Aytak'ın kuvvetleri dağıldı ve kendisi canını zor kurtardı. Müeyyed, Aytak'ın ve askerlerinin mallarıyla birçok ganimete sahip oldu. Aytak, bozgun halinde Mâzenderân'a gitti ve Şah Gâzî Rüstem'den yardım istedi. Aytak, bu arada Horasan yağma ve çapul hareketlerine devam ediyordu. Özellikle İsferyân şehrine çok zarar verdi ve sonunda şehir harabeye döndü. Sultan Mahmûd b. Muhammed ile Müeyyed Ayaba onunla anlaşmak için mektuplar gönderdiler. Fakat Aytak, onların bu isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine Sultan Mahmûd ve Müeyyed askerleriyle birlikte onun üzerine yürüdüler. Aytak'a yaklaşıncaya, onun askerlerinden birçoğu da onlara katıldı. Aytak, onların önünden kaçarak 553 yılı Safer ayında (Mart 1158) Taberistân'a gitti. İki askerleriyle onu takip ettiler. Bundan sonra Şâh-ı Mâzenderân Gâzî Rüstem, Aytak'a haber gönderip barış talebinde bulundu. Aytak, bu teklifi kabul edip, barış yaptı ve Şah-ı Mâzenderân'a birçok mal ve değerli hediyeler ile birlikte oğlunu da rehine olarak gönderdi. Oğlu daha sonra geri dönmüştür⁴¹.

İşte Emir Aytak tarafından kıskırtılan Harezmsah'ın Yağmur Han'a saldırması bu olaylardan sonra olmuştur. Yukarıda değindiğimiz gibi Horasan Oğuzları, Yağmur Han'ın kendilerinden yardım istemesi üzerine onunla birlikte Nesâ ve Ebîverd üzerinden harekete geçerek, Mâzenderân hâkiminden yardım isteyen Aytak'ı cezalandırmaya karar verdiler. Fakat Aytak, kendinde onlara karşı koyacak güç bulamadı ve Mâzenderân hükümdarından yardım istedi⁴². Aytak'ın, Oğuzlara karşı neden daha önceki müttefiki İl-Arslan'dan yardım istemediği ya da almadığı hususunda kaynaklar açıkça bir şey söylemiyorlar. Oysa İl-Arslan'ın daha önce Aytak'ın yardımına icabet etmesi, ona çok şey kazandırmıştı. İl-Arslan o sıralarda Harezmsah'ın güneyinde cereyan eden bu olayları güvenlik bakımından gözden uzak tutmamakla beraber, dikkatini daha ziyade Mâverâünnehr seferi üzerinde yoğunlaştırmıştı⁴³.

Mâzenderân hâkimi Şah Gâzî Rüstem'in Aytak'a yardım için sefere çıkarken yanında Ebîskûn yöresinde oturan Türkmenler, Deylemliler ve Kürtlerden oluşan büyük bir kitlenin bulunduğu bahsetmektedir. Şu halde Rüstem, müttefik kuvvetlerle yola çıkmış bulunuyordu. Savaşa tutuştular ve savaş bir müddet devam etti. Oğuzlar ve Yazır Türkmenleri, Şah Gâzî Rüstem karşısında beş defa mağlup oldular, fakat tekrar savaşa döndüler. Daha önce Aytak'la yapmış olduğu savaşın intikamını almak ve prestijini kurtarmak amacıyla Yağmur Han müttefik Oğuzlarla beraber şiddetle direnmeye devam etmiştir. Oğuzlar için ise bu sefer şüphesiz bir intikam seferi değildi. Onlar bu savaştan sonra Dihistan ve Cürcân bölgelerinde yapacakları tahrip ve yağma ile daha fazla ilgiliydiler. Emir Aytak vardı. Oğuzlar, bu savaş sırasında Şah Gâzî Rüstem'in bulunduğu merkezden zafer umudunu kesince Mâzenderân hükümdarının sağ cenahında bulunan Aytak'm üzerine saldırdılar. Aytak mağlup oldu ve geri kalan askerler de hezimetle onu takip ettiler. Şah Gâzî Rüstem başkenti Sârîye'ye gitti. Askerlerinin büyük bir kısmı öldürüldü. Bazı tüccarın bu maktullerden yedi bin kişiyi kefenleyip defnettikleri zikredilir. Aytak'a gelince, o Harezmsah'e kaçıp orada ikamet etti.

⁴⁰Burada kastedilen mülük el-cibâl kolundan gelen Bâvendî hanedanı yöneticisi Rüstem İbn Ali Şehriyâr İbn Karun'dur.

⁴¹İbnü'l-Esîr (1987). *A. g. e.*, XI, s. 189 vd.; Aynî, *'Ikdu'l-cumân fî Târîh-i Ehli'z-zamân*, VI, Osmanlıca Terc. Münîrzâde Hamîd, Topkapı Sarayı Bağdad Köşkü Kütüphanesi, Nr. 278, vr. 260 b.

⁴²İbnü'l-Esîr (1987). *A. g. e.*, XI, s. 216.

⁴³İbrahim Kafesoğlu (1984). *Harezmsahlılar Devleti Tarihi*, Ankara: TTK, s. 77.

Oğuzlar da savaştan sonra Dihistan'a gittiler. Savaş Dihistan yakınlarında olmuştu. Oğuzlar şehrin surlarını delip halkına ağır bir darbe indirdiler, 556 (Ocak 1161) yılı başlarında mallarını yağma ettiler. Curcân'ı tahrip edip halkını o bölgeye dağıttıktan sonra Horasan'a döndüler⁴⁴.

Aytak ve Şâh Gâzî Rüstem'in bir savunma savaşı vermeyip, harekete geçmek suretiyle rakiplerini karşıladıklarına bakılırsa, başlangıçta kuvvetlerine güvendikleri anlaşılıyor. Fakat sonradan, bu ikisinin şimdiye kadar yaptıkları bütün savaşları kazanan ve Horasan'ı yağma ve talana uğratan Oğuzlarla başa çıkamayacaklarını nihayet anladıklarına, daha sonraki olaylara göre hükmetmek gerekir. Ancak, Aytak başka yerlerde hâkimiyet arayışlarına devam edecektir.

Oğuzlar önünde mağlup olduktan sonra hâkimi bulunduğu Dihistan'ı terk edip Harezm'e kaçan Emir Aytak, Cüveyn'in sınır kasabasında bulunan Emir Buğra-Tegin Bozkuş el-Cerkânî'nin üzerine yürüdü ve onu yağmaladı [15 Safer 556 (13 Şubat 1161)]. Mallarını ve elindeki her şeyini aldı. Büyük bir servete ve mala sahip olan Emir Buğra-Tegin mağlup olarak oradan ayrıldı. Aytak orayı fethedip servet sahibi oldu. Ele geçirdiği bu mallar sebebiyle kuvveti ve cesareti arttı, maiyetindekilerin sayısı çoğaldı. Buğra-Tegin'e gelince, o Nişabur hâkimi Müeyyed ile haberleşip, onun safına geçmek üzere Nişabur'a gitti. Müeyyed de onu hüsn-ü kabul ile karşıladı⁴⁵. Aytak'ın daha sonra Harezmîlerin yardımıyla yeniden Cürcân Dihistan bölgelerini ele geçirdiği buralarda hutbenin İl-Arslan ve Aytak adına okunmasından anlaşılmaktadır⁴⁶.

Bundan sonra Moğol istilasına kadar doğrudan doğruya Yazırları ilgilendiren haberler bulunmadığı için Yazırların oturduğu bölge olan Nesâ civarında cereyan eden olayları ele alalım. Zira, yukarıda izah ettiğimiz gibi Yazır İli daima Nesâ ile birlikte zikredilmekte olduğundan haberlerde doğrudan Yazırların adları geçmese de bu bölgede vuku bulan hadiseler, onlarla ilgili olmalıdır. Bu suretle bu bölge üzerinde egemenlik sağlayarak, tanzime girişen iki güç arasındaki mücadelenin nasıl sonuçlandığını açıklamaya çalışalım. Yukarıda zikrettiğimiz müttefiklerin giriştiği savaşın devamı olduğu için İl-Arslan-Müeyyed Ay-Aba arasındaki mücadeleden bahsetmemiz gerekmektedir.

Rakibi Mahmûd Han'ı bertaraf ettikten sonra iyice kuvvetlenen Müeyyed Nesâ üzerine bir ordu sevk etti ve Cemaziyülevvel 560 (Şubat-Mart 1165)'a kadar kuşatma devam etti. Ancak bu hareket Harezmşah İl-Arslan'ın şiddetle mukavemetine maruz kaldı. İl-Arslan Nesâ'ya yardım olarak bir ordu gönderdi. Harezm ordusunun yaklaşması dolayısıyla Müeyyed'in askerleri Nişabur'a çekildiler. Ancak İl-Arslan kuvvetleri bunları takip ederek Cemaziyülevvel sonlarında (5-14 Nisan) şehrin önlerine kadar geldiler. Müeyyed'in askerleri onları oradan uzaklaştırmak amacıyla karşı harekete geçtiler. Sonuçta Harezm askerleri ülkelerine geri döndüler. Müeyyed'in bu başarısız Nesâ seferi sonucunda bu şehrin hâkimi hutbeyi Harezmşah İl-Arslan adına okuttu⁴⁷.

Kazandığı zaferi müteakip, aldığı yerleri iyi tanzim eden İl-Arslan'ın, Harezmşahlar devletini yükselterek, bölgede egemen devlet hüviyetine büründürdüğünü yeri gelmişken belirtelim. Onun siyasi faaliyetlerine bakarak vardığımız bu yargıyı, müteakip hadiseler teyit etmektedir. Bu hükümdarın, önceleri müttefik olarak desteklediği yöresel bazı egemenleri, yeri ve zamanı geldikçe nasıl bertaraf etme yoluna gittiğine temas etmek lazımdır.

Bu yöresel egemenlerden biri olarak adı geçen Aytak, Harezmşah'ın tabiiyetine girip, onun adına hutbe okutmuş, fakat bir süre sonra bundan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bu

⁴⁴ İbnü'l-Esîr (1987). *A. g. e.*, XI, s. 261; Aynî, *A. g. e.*, VI, vr. 272 a; Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvîni (1963). *Târih-i Cihân Ârâ*, Tahran, s. 178; Ghulam Rabbani Aziz (1978). *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi, s. 12.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr (1987). *A. g. e.*, XI, s. 216 vd.; Aynî, *A. g. e.*, VI, vr. 272 a.

⁴⁶ Reşid Vâtvât, *Kitâb-i 'Umdetü'l-bulegâ ve 'Uddetü'l-fusehâ*, Ayasofya 4150, vr. 16b-19a. Bu eserde "Be vezâret-i Emirü'l-mümînîn Ademallahu Deoletehu nüvised" şeklinde başlayan hilâfet vezîrine gönderilen mektupta, Dihistan ve Mâzenderân hakekâtının süratle neticelendirildiğinden bahsetmektedir.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr (1987). *A. g. e.*, XI, s. 256; W. Madelung. "Alâ'-al-dawla Hasan b. Rostam b. Ali b. Şahrîâr, Şaraf-al-molûk", *Encyclopaedia Iranica*, I, s. 773; Karş. İbrahim Kafesoğlu (1984). *A. g. e.*, s. 78; Ergin Ayan (2007). *A. g. e.*, s. 110.

nedenle Aytak, 1165 yılında İl-Arslan'a karşı harekete kalkışınca, acı bir sonla karşılaştı ve elindeki Dihistan'ı da kaybetti. Bunun üzerine şehre Harezmi bir şahne atandı⁴⁸.

Horasan hâkimiyetini ele geçirmek için önce Yazırlara, Belh Oğuzlarına ve Ayaba'ya karşı mücadele veren, sonra Harezmsah il-Arslan'a karşı taht mücadelesine girişen Aytak, bu sürecin sonunda emellerinde başarılı olamadığı gibi, üstelik Dihistan'ı da kaybetmiştir. Aytak, önceleri savaş durumunda olduğu Ayaba ile sonraları İl-Arslan'a karşı müttefik olabirmiştir.

Bu tarihten itibaren Moğol devrine kadar kendilerinden haber alınamayan Yazırların muhtemelen Harezmsahların tabiiyetine girdikleri tahmin edilebilir. Ortaçağ tarihi kaynaklarında Yazırlarla ilgili haberler 1213 yılına kadar sürmektedir. Bununla birlikte, son zamanlarda Harezmsah hâkimiyetine karşı direnmelerin vuku bulduğunu, fakat başarısızlıkla sonuçlandığını görüyoruz bu nedenle Harezmsahlar ile Yazırlar arasındaki münasebetlerin, son zamanlarda iyi olduğu söylenemez. Bu zamanda Yazırların tam olarak Harezmsahların hâkimiyeti altında bulunduğu hususunda kesin bir durum yok ki, Harezmsahların aşağıda anlatacağımız şekilde, Yazır Kalesi'ni ele geçirme teşebbüsünde bulduklarını görüyoruz.

Horasan bölgesindeki karışıklıklardan sonra, isyan hareketine girişen Harezmsah Muhammed'in annesi Terken Hatun'un akrabası olan Nişabur Emiri Kezli Han, Sultan'ın askerleri tarafından bozguna uğratıldıktan sonra, onun annesinden şefaat dilemek üzere Harezm'in yolunu tuttu. Yolda onların arasında bulunan Yazırlı bir Türkmenin: "Yazır'a gidip, oranın kalesini kendimize sığmak yapalım. Ben önden gidip, bir yolunu bularak kaleyi ele geçireyim" demesi üzerine onun teklifini kabul ettiler. Kezli, yanına birkaç kişi katarak Türkmeni Yazır'a gönderdi. Fakat, oraya gönderdiği adamları Yazırlar tarafından yakalanıp, Harezmsah'a yollandılar [605 (1208-1209)]⁴⁹.

Yukarıdaki olayda adı geçen Yazırların, Kezli'nin adamını yakalayıp Harezmsaha göndermeleri, onların bu sıralarda Harezmsaha tâbi olduklarının delili olarak alınabilir. Bu münasebetle, Yazır beyliği için yapılan mücadelede Harezmsahların rolü aşağıda ele alınacaktır. Demek ki, Yazır beyliğinin meşruiyeti için Harezmsah onayı gerekmektedir.

Harezmsah tarihi müelliflerinden Nesevî, bu sıralarda veya biraz sonra Yazırların başında Hindu Han adlı bir reisin bulunduğunu kaydetmektedir. Hindu Han, Yazır iktidarını ele geçirdiği zaman, kardeşi olan Ömer'in gözlerine mil çekilmesini emretti. Ancak, bu işi yapmakla görevlendirilen şahıs Ömer'e acıyarak mili üstten çekti. Ömer, Hindu Han'ın ölümüne kadar 11 yıl boyunca kör taklidi yaptı. Hindu Han'ın ölümünden sonra kardeşi Ömer, Harezmsahlar payitahtına gelerek Yazır beyliğinin kendisine verilmesi için, gerek Muhammed gerekse annesi Terken Hatun'dan ricalarda bulunmuşsa da bu hususta yaptığı bütün teşebbüsler ona ancak Sabur Han lakabını kazandırmaktan başka bir netice doğurmadı. Terken Hatun, Moğol hücumu üzerine payitaht Ürgenç'ten ayrılarak, memleketi ve yolları gayet iyi bilen Sabur Han'ı da yanına aldı. Seyahat esnasında Sabur Han, Valide Sultan'a büyük bir sadakatle hizmet etti, lakin Yazır ülkesi hududuna geldiği sırada Ömer Han'ın kendisini terk edeceğinden endişe eden Terken Hatun, onu gizlice öldürttü. Bu olayın tarihi verilmemekle beraber, 616 (1219)'dan sonra cereyan ettiği Nesevî'nin vekâyîinden anlaşılıyor. Zira müellif, Terken Hatun'un Harezm'den kaçışını Cengiz Han'ın, anılan yılda Danişmend Hâcib'i elçi olarak göndermesinden sonra zikretmektedir⁵⁰.

Görüldüğü gibi Terken Hatun, Hindu Han'ın kendi kabilesine ve akrabalarına mensup bir kadınla evlenmiş olduğu iddiasıyla, Moğol istilâsı sıralarında Kala-i Yazır'ı önce hile ile almak istedi ise de durumu kavrayan Yazırlar buna fırsat vermediler. Lâkin Harezmsah'a rağmen Terken Hatun kaleyi işgal etti. Nesevî'nin anlattıklarında dikkati çeken en önemli husus Terken Hatun ile Yazır beyleri arasındaki sıhrî yakınlıktır. Terken Hatun, Bayaut ya da Uran

⁴⁸İbnü'l-Esîr (1987). *A. g. e.*, XI, s. 257.

⁴⁹Cüveynî (1912). *A. g. e.*, II, s. 71 vd.

⁵⁰Nesevî (1365/1987). *Sîret-i Celâluddîn Minkübernî*, Neşr. Müctebâ Minovî, Tahran, s. 57, 58.

kabilesine mensuptu⁵¹. Bayautlar ya da Uranlar, Kanglı-Kıpçak boylarına dahil olup, Harezmsahlarla akraba idiler. Mevcut geleneklere göre, Harezmsahlara hükümdarları Kanglı veya Kıpçak hanlarının kızlarıyla evlenirdi. Nitekim Harezmsah Tekiş, en nüfuzlu Kıpçak hanlarından biri olan Kadir Han'ın kızı Terken Hatun'la evlenmişti⁵². Kanglı-Kıpçak unsurunun, bilhassa Sultan Tekiş'in Terken Hatun ile evlenmesinden sonra, Harezmsahlara bağlı memleketlerde kesafet kesbettiği anlaşılıyor⁵³. Harezmsahlara Devleti'nde siyasi hayatta birinci derecede rol oynayan kadınlardan en önemlisi olan Terken Hatun'un, Tekiş ile evlenmesinden sonra akraba Türk boylarından bir kısmının Harezmsahlara gelerek yerleşmeleri ve Terken Hatun'un bu zümreyi daima himaye etmiş olması onların Harezmsahlara Devleti içinde kudretli bir askeri sınıf olmalarına imkân sağlamıştır. Terken Hatun, Harezmsahlara ordusunun kuvvetlenmesinde kocası Tekiş'den sonra en büyük rolü oynamıştır. Ayrıca onların en mükemmel hamisi olmuştur⁵⁴. Kendisinin tabii dayanağı olan bu unsura yüksek askerî makam ve mevkileri sağlayarak, onlarla birlikte devletin hâkimi haline gelmiştir⁵⁵. Bundan dolayı Terken Hatun, devlette en az sultan kadar nüfuz sahibi olup devlet idaresinde söz sahibi olan bir hatun olmuştur. Terken Hatun'a âdeta imparatorluğun dizginlerini veren, ona bu üstün kudreti sağlayan unsur ordu olmuştur. 12. Yüzyıl başlarında ise Kanglı beylerinden Emin Melik, Harezmsahlara Celâleddin Muhammed'le evlenen kızı sayesinde Harezmsahlara sarayında oldukça nüfuzlu bir hale gelmişti⁵⁶. Karakum'a yerleşen Kanglı, Kıpçak, Itrak ve diğer Türkmenler Harezmsahlara ordusunun esas gücünü teşkil etmekteydiler. Demek ki, 12-13. Yüzyıllarda Kanglı-Kıpçak boyları büyük bir siyasi gücü temsil ediyorlardı. Muhtemelen Hindu Han da bu nedenle Uran-Bayaut boyuna mensup bir bey kızıyla evlenmişti.

Görüldüğü gibi, Moğol istilasına kadar Horasan'da yaşayan Yazırlar, bu tarihten sonra da kısmen bu bölgede varlıklarını sürdürmüş olmakla birlikte, Anadolu'ya da göç etmişlerdir. F. Sümer'in tespitine göre Yazırlar İran'da Safeviler hükümetinin hakimiyetini kabul etmişlerdir. Yörük koluna dahil bulunan Yazır teşekküllerinden en mühimmi Anadolu'da Teke sancağında, Elmalı'da yaşamaktadır. Sarı ve Kara sifatlariyle iki şubeye ayrılmış bulunan bu oymağın, ayrıca Özkend adlı bir köy de meydana getirmiş olduğu anlaşılıyor⁵⁷.

Böylesi göçlerden sonra bile Oğuz boylarının kimliklerinden vazgeçmedikleri ve Anadolu'da adlarına bağlılığı devam ettirdikleri tespit edilen bu isimlerden ortaya çıkmaktadır. Böylece Sultan Sancar'ın ölümü, Kara-Hıta hâkimiyeti ve Harezmsahlara zamanında 12. asır sonlarında, Yakın-Doğu ve Türkiye'ye doğru vuku bulan yeni göçler dolayısıyla harekete geçen Oğuz boyları arasında Moğol istilâsından önce Yıva, Avşar, Begdili, Kınık ve Dögerlerin Anadolu'ya göçtükleri kaynaklarda görülüyor; vakfiyelerde adlarına göre diğer Oğuz kabilelerini tespit edebiliyoruz. Moğol istilâsı ve kıtalleri karşısında çok kesif göçebe ve yerleşik halkların Yakın-Doğu'ya ve Anadolu'ya büyük dalgalar halinde döküldüğünü çok canlı tasvirler ile öğreniyoruz. Mangışlak, Balhan ve diğer Hazar sahillerine göçen ve burada eski Oğuz yurtlarında oturan Yazırların yeni bir muhacereti kaydedilmediği ve herhalde buralarda eski uruğdaşları ile bugünkü Türkmenistan'ı vücuda getirdiği gözükmektedir. Fakat Horasan Yazırları, Harezmsahlara son zamanlarında ve bilhassa Moğol istilâsı karşısında Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'ya, Irak ve Suriye'ye göç etmekte idiler. Filhakika kendi beyleri idaresinde takriben iki asır oturan Yazırları bu üçüncü yurtlarında Kara-Koyunlu genel adı ile, bir kavim ve devlet hâkimi olurlar iken, yeni oymaklara ayrılmışlar veya kendilerine başka oymaklar katılmıştır. Eski Yazır kabile ismi böylece, kullanılmamış; sadece hanedana ait Baranlı veya Barani adı yaşamıştır. Gerçekten Moğol istilâsı karşısında göçen

⁵¹ Ata Melik Cüveynî (1998). *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 320.

⁵²Cüzcânî (1970). *Tabakât-ı Nâsirî*, I, İng. Çev. H. G. Raverty, New Delhi, s. 254; Karş. Reşat Genç (1982). "Terken Hatun", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: MEB, XXXI, s. 116-118.

⁵³Kafesoğlu (1984). *A. g. e.*, s. 130.

⁵⁴Kafesoğlu (1984). *A. g. e.*, s. 131; Salim Koca (2002). "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat", V, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 148.

⁵⁵Reşat Genç (1982). *A. g. m.*, s. 118.

⁵⁶Aydın Taneri (1977). *Celâlü'd-dîn Hârezmsahlara ve Zamanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 28.

⁵⁷Faruk Demirtaş (1949). "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları 1", *AÜDTCFD*, C. 7, S. 2, s. 333.

Yazırların, 14. asırda, Kara-Koyunlu olarak gözükmeye başladıkları zaman, yani Moğol istilâsından İlhanlıların yıkılışına değin, tarihi hayatları ve yaşadıkları yerler hakkında ciddi bir bilgiye sahip değiliz⁵⁸.

Sonuç

*Tarih bir cisim değilse de,
Tarihin kendisi bilginin aslıdır.*

Araştırma konumuzun en çetrefilli kısmı birinci adımdı. Çünkü, birinci aşamada günümüze yadigâr eser bırakmış olan tarihçilerin verdikleri bilgilerde, Oğuzlar hakkındaki tarihi rivayetleri, bazen da toplumun mitoslarını, menkıbelerini, destanlarını ihtiva eden bir karışım karşı karşıya kaldık. Üstelik bu müellifler, verdikleri bilgilerin tarihi mi, efsanevi mi olduğu konusunda kendi zihinlerinde gerçek bir netliğe sahip değillerdir. Bu çalışma sırasında, ne yaptığımızın farkında olmak için epeyce çaba harcamış olmama rağmen, en azından kendi araştırmamda ben böyle bir netlik hissedemedim. Meselâ, destanlarda Oğuz kavminin 24 boya ayrılması, her birinin ayrı adı, ongunu ve damgası olması, tuhaf bir şekilde, tarihi ve içtimai bir fenomen olarak günümüze kadar -en azından yakın zamana kadar- gerçek dünyaya intikal etmiştir. Eğer Oğuz Kağan bir efsane değilse, bu fenomen hangi gerekçelerle seçilmiştir? Oğuz Kağan'ın ne zaman yaşamış olduğunu gerçekten ben de bilmiyorum. Ancak, fark edebileceğim birçok şey arasında, Oğuzların tarihinde boy teşkilatının önemini, Horasan'da Oğuzlar ile yerli hanedanlar arasındaki düşmanlıkta görmem mümkündür.

Yazır boyunun Büyük Selçuklu İmparatorluğu bünyesindeki varlık ve durumlarının bir kurgusunu oluşturmayı amaçlayan araştırmamızın ikinci adımı da oldukça çetrefillidir, çünkü muhtemelen tarihi hadiseler hakkında verilen haberlere göre keyfi kurgulama yapıyor olabiliriz. Buna rağmen, verilen muhtelif tarihi haberler, birbirlerini teyit edebildiği ölçüde -meselâ birçok edebî ve destani güzel eserlerden farklı olarak- o kadar da fazla sorun çıkarmamaktadır. Asıl sorun, çoğu kez kanıtlamaya çalıştığımız olgular hakkında belirsizliklerin ortaya çıkmasıdır ki, bu da genellikle kaynak yetersizliğinden ileri gelmektedir. Zira, araştırmamızda yaptığımız gibi, Oğuz boylarının belirli türdeki genel karakteristik davranışlarını, belirli varsayımlarla anlamlandırmak, bu davranışların makul ve haklı olduğunu iddia etmek anlamını taşımaz. Şüphesiz bu süreçte karşımıza çıkan en önemli bilimsel tehlike, tüm Oğuz boylarının davranışlarını, derece itibarıyla aynı sayıp eşitlemektir.

Araştırmamızın üçüncü kısmında İmparatorluğun dağılma dönemindeki siyasal belirsizlik ve karmaşa içinde, baskı altındaki Oğuz boylarından biri olan Yazırların, kendi boy teşkilatları çerçevesindeki siyasal davranışlarını incelerken, zaman zaman bunların yerli hanedanların egemenliklerini kabul etmemelerinin pratik parlak bir değeri olduğunu keşfetmişizdir. Oğuz boylarının bu süreçteki en büyük kozu, onlara kabul ettiremeyeceğiniz Selçuklu hâkimiyetinin dışında pek çok adayın ortaya çıkması ama geleneksel Oğuz teşkilatına en uygun denebilecek hiçbir değişimin olmamasıdır. Yazırların siyasal davranışları çoğu zaman belirli şartlarda rasyonel almakla birlikte, şartların değişmesiyle bu hususiyetini yitirmiştir. Dağılma sürecinde Horasan bölgesinde Kara-Hıtaılar, Harezmsâhlar, Gurlular ve çeşitli yerel hâkimiyetlerin canlanması, aynı şekilde ardından Moğol istilâsı ve baskısının ortaya çıkması ve buna bağlı olarak o devirde birçok insanın yaşadığı şiddet ve katliamın yaygınlık kazanması, Yazırların da yazgısında belirleyici olmuştur. Araştırmamızda Yazırların ele aldığımız ilgili dönemdeki geçmişleriyle sonraki devirleri arasındaki bağa da kısaca değinilmiştir. Çünkü, Yazırların İmparatorluğun dağılma dönemindeki tarihini anlama süreciyle, müteakip asırlardaki tarihini anlama sürecinin pek çok ortak noktası bulunmaktadır.

Belh Oğuzlarının isyanı ile Moğol istilâsı arasında, tarihte Doğu Selçuklu bölgesinde yaşanan şeyler üzerinde bizi araştırma yapmaya kışkırtan müthiş bir dürtü vardır. O bölgede o devirde yaşamış olan sıradan tebaanın yaşam koşullarının büyük bir kısmı, siyasal olayların ise daha da büyük bir kısmı bilinmediği içindir ki, bizim gibi Ortaçağ Türk tarihçilerinde bu dür-

⁵⁸ O. Turan (1993). *Selçuklular Târîhi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul Boğaziçi Yayınları, s. 262 vdd.

tüye daha fazla rastlamak mümkündür. Ayrıca pek çoğumuzun kendimizi geçmişteki bu meçhul Oğuz kavminin kimliğiyle özdeşleştirmemiz, bu dürtüyü artıran başka bir etkidir. Fakat, bu konudaki merak, duygusallık ve tarihçiliğe duyulan isteğin, araştırma için tek başına yeterli olmayacağı da açıktır. Oğuz tarihçiliğinin en güzel tarafı, gerçekten harika duygular uyandırmasıdır, fakat ne yazık ki, hepsi bundan ibarettir.

KAYNAKÇA

- AGACANOV, S. G. (2004). *Oğuzlar*, Çev. E. N. Necef-A. Annaberdiyev, İstanbul: Selenge Yayınları.
- AHMED B. MAHMÛD (1977). *Selçûk-Nâme*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- ATA MELİK CÛVEYNÎ (1912). *Târîh-i Cihânguşây*, I, Neşr. Mirza Muhammed İbn Abdülvahhâb-i Kazvîni, Leyden: Gibb Memorial Series.
- ATA MELİK CÛVEYNÎ (1998). *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- ATANİYZOV, Soltanğa (Yaz 1999). "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *Bilig*, Sayı 10, s. 1-30.
- AYAN, Ergin (2007). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYAN, Ergin (Bahar 2011). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Batı İran'daki Yıva Boyu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C. 4, Sayı 17, s. 282-296.
- AYAN, Ergin (Kasım-Aralık 2006). "Selçukluların Oğuz-Türkmen Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 165, s. 23-33.
- AYAN, Ergin (Yaz 2011). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Huzistan Avarları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C. 4, Sayı 18, s. 182-195.
- AYNÎ, *'Ikdu'l-cumân fi Târîh-i Ehli'z-zamân*, VI, Osmanlıca Terc. Münîrzâde Hamîd, Topkapı Sarayı Bağdad Köşkü Kütüphanesi, Nr. 278.
- BARTHOLD, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Ankara: TTK.
- BARTHOLD, W. (1993). "Mangışlak", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, VII.
- BEYHAKÎ (1324). *Târîh-i Beyhakî*, Neşr. Ganî ve Feyyâz, Tahran: Çâphâne-i Balık-i Milli-i İran.
- CÛZCÂNÎ (1970). *Tabakât-ı Nâsirî*, I, İng. Çev. H. G. Raverty, New Delhi.
- DEMİRTAŞ, Faruk (1949). "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları 1", *AÜDTCFD*, C. 7, S. 2, s. 321-365.
- EBÛLGAZÎ BAHADIR HAN (tarihsiz). *Şecere-i Terakime*, Haz. Muharrem Ergin, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- EL-HÛSEYNÎ (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Terc. Necati Lügâl, Ankara: TTK.
- GENÇ, Reşat (1982). "Terken Hatun", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: MEB, XXXI, s. 116-118.
- GERDÎZÎ (1347). *Zeynü'l-Ahbâr*, Tashih Abdülhayy Habibi, Tahran: Ofset-i Muhammed Ali Alemî.
- GHULAM RABBANÎ AZİZ (1978). *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi.
- GÖMEÇ, Saadetin (2004). "Oğuz Kagan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Deneme", *DTCFAD*, C. 22, S. 35, s. 113-121.
- İBN İSFENDİYÂR (1320 hş.). *Târîh-i Taberistân*, II, Neşr. A. İkbâl, Tahran.
- İBNÜ'L-ESİR (1987). *El-Kâmil fi't-Tarih*, IX, Türkçe terc. A. Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları.
- KADI AHMED GAFFÂRÎ-İ KAZVÎNÎ (1963). *Târîh-i Cihân Ârâ*, Tahran.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1984). *Harezşahlar Devleti Tarihi*, Ankara: TTK.
- KAŞGARLI MAHMÛD (1998). *Divanü Lügat-it-Türk*, Çev. Besim Atalay, Ankara: TDK.
- KAZVÎNÎ (1915). *Nuzhet ul-kulûb*, Neşr. G. L. Strang, Leyden: Gibb Memorial Series.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: TTK.
- KOCA, Salim (2002). "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat", V, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- MADELUNG, W., "Alâ'-al-dawla Hasan b. Rostam b. Ali b. Şahrîâr, Şaraf-al-molûk", *Encyclopaedia Iranica*, I.
- MÎRHOND (1357). *Ravzatu's-safâ*, II, neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran: Çâphâne-i Maharet.
- NESEVÎ (1365/1987). *Sîret-i Celâluddîn Minkübernî*, Neşr. Müctebâ Minovî, Tahran.
- REŞİD VÂTVÂT, *Kitâb-i 'Umdetü'l-bulegâ ve 'Uddetü'l-fusehâ*, Ayasofya 4150.
- REŞİDEDDİN FAZLULLÂH (1373 hş.). *Câm'ü't-tevârîh*, III, Neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Tahran: Çâphâne-i Ketîbe.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ (1968). *Mir'âtu'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyan*, Neşr. Ali Sevim, Ankara: TTK.
- SÜMER, Faruk (1959). "Oğuzlara Dair Destani Mahiyette Eserler I. Reşîdüddîn'in Oğuznâmesi", *AÜDTCFD*, C. XVII, S. 1-2, s. 359-455.
- SÜMER, Faruk (Mart 1953). "Bozoklu Oğuz Boylarına Dair", *AÜDTCFD*, C. XI, S. 1, s. 65-103.
- TANERİ, Aydın (1977). *Celâlü'd-dîn Hârezşah ve Zamanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı Reşîdeddîn Oğuznâmesi*, Tercüme ve Tahlili, Enderun Kitabevi, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TURAN, Osman (1993). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul Boğaziçi Yayınları.
- YAZICIZÂDE ALÎ (2009). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.